

"Social Dilemma" and Its Application in Golestan Saadi's Individual Teachings*

Maryam rahimi¹ | Kazem mohtadiani² | Mohammadreza najarian³
| Mahmood elhambakhsh⁴

Abstract

1. Introduction

Regarding the many advices, tips and teachings that he has expressed in Golestan anecdotes, Saadi states that "he has threaded the pearls of healing sermons, and amalgamated the bitter medicine of advice with the honey of elegance, that their [readers'] dejected nature would not be deprived of the fortune of acceptance." (Saadi, 1374) Being a teacher by nature, Saadi's goal is to build an ideal society and amend the flawed body of an undesirable society. " Since he is an educator who is knowledgeable and mature, Saadi himself also advises humankind in many cases regarding ethics, which is meant to guide

* Article history:

Received: 21 June 2023

Accepted: 23 August 2023

Received in revised form 12 July 2023

Published online: 16 December 2023

Journal of Prose Studies in Persian Literature
Year 26, No. 54, Fall and Winter 2024

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Ph.D. Student of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, University of Yazd, Yazd, Iran. Email: rahimi.litera@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Yazd, Yazd, Iran. (Corresponding author). Email: kmohtadiani@yazd.ac.ir
3. Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Yazd, Yazd, Iran. Email: reza_najarian@yazd.ac.ir
4. Assistant Professor Department of Persian Language and Literature, University of Yazd, Yazd, Iran. Email: selhambakhsh@yazd.ac.ir

people. He is a bright and knowledgeable artist and a well-wishing reformer. He is fascinated with authentic human values and is a supporter of people as well as an unapologetic defender of everything related to their world." (Maboudi, 2015) Saadi tries to educate his audience as much as possible, in the simplest terms, so that as individuals, by correcting their behavior and personality, they can be victorious in correcting the structure of the whole society. "Saadi's method of preaching and spreading the simple and necessary truth is not strengthening the soothing certainty arising from a simple and simplistic view; on the contrary, his work is more about enumerating different aspects and shades and even the contrasts of each complex point."

Although Saadi is a traditional social reformer, in many cases, his understanding of the issues and problems of his society is modern. "Only by reading all his writings can one understand the relativity and complexity and difference of the truth he expresses. Saadi portrayed the relativity of truth in a narrative and epigrammatic texture which, on the surface, seems repetitive and simplistic in view. Saadi avoided preaching and considered preachers to be hypocrites; to him preaching is re-telling of weak-founded certainties and unquestionable commandments. Saadi considered the proclaimers of such certainties to be deceitful and brainless. More importantly, he valued action as much as knowledge. Saadi was a capable sociologist as well. He was able to present a suitable picture of the ideal behavior for people in the society, resulting from the great influence he earned from his travels, experiences, and lessons of the past."

2. Methodology

In this article, 14 anecdotes from Golestan Saadi dealing with the issue of "social dilemma", have been analyzed based on the

analytical-descriptive method and with the sociological approach of individualists.

3. Discussion

Golestan Saadi contains a total of 161 teachings, of which 146 are individual teachings (about 90 percent), and out of these 146, 14 are related to the issue of "social dilemma". The teachings of Golestan directly address the "individual" and this means that Saadi hoped for the reformation of the individual for the overall reform of the society; throughout his Golestan - except for a few cases - it is always this "individual" who is advised by him and expects the person to listen to his advice and apply it so that the reformation of each individual leads to the reformation of the society; however, during these completely individual teachings, an important issue can also be reached, and that is the issue of "social dilemma". The following list contains some of Golestan's individual teachings:

advising to socialize with competent people; advising to be grateful for the moments of life; advising to speak properly; advising to think before speaking; advising to behave according to the situation; advising to understand the expediency and conditions before acting; advising not to judge based on appearance; advising to be grateful in times of peace and patience; advising to strive for awareness and escape from ignorance; advising to observe and be fair in the time of strength and power; advising to support subordinates; advising loyalty and patience against oppression; advising self-restraint; advising punishment to the extent of fairness; advising to do righteous deeds and to be careful about the reward of deeds; advising to have self-esteem; advising contentment; advising to avoid suspicion; advising to respect personal space of others, etc.

4. Conclusion

Individualism is a very new and complex concept in today's society, in the sense that the choice of individual interest by each member of

the society can become a collective benefit for the whole society. One of the individualistic tendencies is the issue of social dilemma. Social dilemma refers to a specific type of conflict between individual and collective profitability, in a way where the individual benefit is very impressive. Saadi, in *Golestan*, relies on the influence of individual teachings and reforming the individual in the direction of reforming the society. Among the 146 individual teachings of *Golestan*, 14 are related to the issue of social dilemma. In dealing with the issue of social dilemma, Saadi addresses three main groups of people in society: the ruling class, the financially or spiritually powerful, and the ordinary people of society. The teachings were categorized and analyzed according to the content, the type of direct or indirect presentation, and Saadi's method of expression. In other words, Saadi has addressed the ruling class, the financially and spiritually powerful, and the ordinary people of the society, and expects them to act in the best interest of the community over social dilemmas in determining the overall destiny and benefit of the whole. Society should play its role well for a long-term collective benefit. As a traditional social reformer, Saadi has only had access to the power of words to reform people in the society, and by resorting to various methods and addressing various people, unknowingly has taken advantage of individualistic theories such as social dilemma, which is unprecedented for a traditional social reformer living several centuries ago and reflects another measure of the Sheikh's genius. It is very important that Saadi, as a traditional social reformer, had such a view of the influence of powerful people in society.

Keywords: Individualism, Social dilemma, Didactic literature, Saadi, Golestan.

How to cite: Rahimi, Maryam., Mohtadiani, Kazem., Najarian, mohammadreza., & Elhambakhsh, Mahmood. (2024). "Social dilemma" and its application in Golestan Saadi's individual doctrine. *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 26(54), 169-201. <http://doi.org/10.22103/JLL.2023.21754.3073>

References

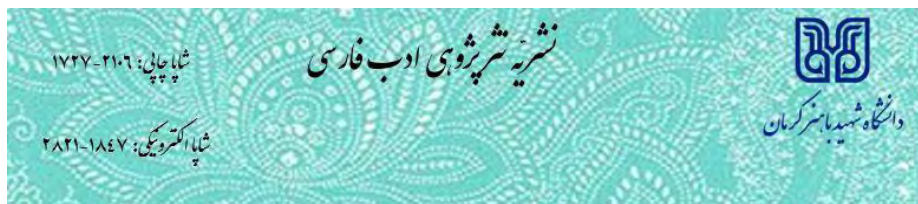
- Ahmadi, Islam. (2008). *Social education from Saadi's point of view*. Master's thesis, Shiraz University. (in Persian)
- Ahmadvand, Mohammad, Shamai, Mehsa and Moinifard, Behnaz. (2017). "Individual teachings on lifestyle: lifestyle from Saadi's point of view in Golestan"; *Roshd Journal of Social Science Education* (77), pp. 41-45. (in Persian)
- Argyle, Michael. (2004). *The psychology of happiness*. Translation: Hamid Taher Neshat Dost, Masoud Gohari, Hasan Chalahang, Fatemeh Bahrami, Isfahan: Isfahan Industrial University Jihad. (in Persian)
- Coleman, James. (1998). *Foundations of social theory*. Translation: Manouchehr Sabouri Kashani, Tehran: Ney Publishing. (in Persian)
- Foddy, M. & M. Smithson & S. Schneider & M. Hogg (Eds.) (1999) *Resolving Social Dilemmas. Dynamic, Structural and Intergroup Aspects*. Philadelphia, PA.: Psychology Press.
- Friedman, Milton and Friedman, Rose. (1988). *Freedom of choice*. Translation: Hossein Hakimzadeh Jahormi, Tehran: Parsi. (in Persian)
- Harsanyi, J. C. (1998). *Advances in Understanding Rational Behavior*. In: Elster, J. (ed.) *Rational Choice*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hosni, Saadullah. (2011). *The role of religious beliefs in reforming the individual and society*. Tehran: Bostan Kitab Institute. (in Persian)
- Javadi Yeganeh, Mohammad Reza and Hashemi, Seyyed Zia. (2008). "A new look at the controversy between individualism and collectivism in sociology"; *Journal of Sociological Studies*. (33), pp. 131-162. (in Persian)
- Ketabi, Ahmed (2016). *Saadi and social issues*. Tehran: Ettelaat. (in Persian)
- Khatibi, Hossein. (1996). *The art of prose in Persian literature*. Tehran: Zovar. (in Persian)

- Kollock, P. (1998) "Social dilemmas: The anatomy of cooperation". *Annual Review of Sociology*. Vol: 24, Pp. 182-214.
- Linderberg, S. (2002) "Social rationality and the new name of our section". *The Agora Online (Newsletter of Rationality and Society Section of the American Sociological Association and the Research Committee on Rational Choice of the International Sociological Association)*, Vol: 11, Issue: 1, Pp. 1-3.
- Maboodi, Zahra. (2006). *Sociology in Saadi's works*. Tehran: Tirgan. (in Persian)
- Milani, Abbas and Mirzazadeh Maryam. (2019). *Humanism in Saadi*. Tehran: Zemestan. (in Persian)
- Muhammadian, Abbas and Rajabi, Muslim. (2014). "Golestan Saadi's deep connection with moral-educational teachings"; *Collection of articles of the 10th International Conference on the Promotion of Persian Language and Literature*. Ardabil: Mohaghegh Ardabili University. (in Persian)
- Reber, S. (1995). *Social Dilemma*. In: *The Penguin Dictionary of Psychology*.
- Roche, Gay. (2014). *Sociology Talcott to Parsons*. Translation: Abdul Hossein Nik-Gahar, Tehran: Nei Publishing. (in Persian)
- Saadi, Moslehuddin. (1994). *Golestan Corrected and explained by Gholamhossein Yousefi*. Tehran: Khwarazmi. (in Persian)
- Saadi, Moslehuddin. (1995). *Koliyat*. Edited by Mohammad Ali Foroughi, Tehran: Ghoghnoos. (in Persian)
- Sharif Chaudhry, Mohammad. (1996). "Saadi's teaching in religious education and social etiquette"; *Parsi newspaper*. (2) pp. 55-88. (in Persian)
- Simon, H. (1982). *Models of bounded rationality*. Cambridge: MIT Press.
- Soprat, Me. (2005). *Saadi's social attitude in Golestan*. Master's thesis, Tarbiat Modares University. (in Persian)
- Vafi, Zahra (2019). *Review of Saadi's works from a social perspective*. Tehran: Arvaneh. (in Persian)
- Von Hayek, Friedrich August. (2014). *Individualism and economic order*. Translation: Mohsen Ranjbar, Tehran: Center.
- Voss, T. (2001). "Is there an alternative to "rational choice"?" *The Agora Online (Newsletter of Rationality and Society Section of the American Sociological Association and the Research Committee on Rational*

Choice of the International Sociological Association). Vol: 9, Issue: 2, Pp. 1-2.

Zulfiqari, Hassan. (2016). *From my Golestan, take a sheet of Haft Ghtar in Saadi's works*. Tehran: Shimesh publication. (in Persian)

«دوراهی اجتماعی» و کاربرد آن در آموزه‌های فردی گلستان سعدی*

مریم رحیمی^۱، کاظم مهتدیانی^۲، محمدرضا نجاریان^۳، محمود الهام‌بخش^۴

چکیده

این مقاله به بررسی مقوله‌ای خاص از گرایش‌های فردگرایانه - با نام دوراهی اجتماعی - در خلال آموزه‌های فردی گلستان سعدی پرداخته است. دوراهی اجتماعی مقوله‌ای از گرایش‌های فردگرایانه است که به نوعی خاص از تعارض سودمندی فردی و جمعی اشاره می‌کند؛ به نوعی که در آن نفع فردی بسیار چشمگیر است، اما اگر بیشتر افراد نفع جمعی را نادیده بگیرند و خودمدارانه رفتار کنند، فاجعه‌ای اجتماعی رقم خواهد خورد. به‌ویژه، اگر انتخاب آن افراد با توجه به موقعیت و نقش آن‌ها در جامعه تأثیر بسزایی در سرنوشت کل جامعه داشته باشد. سعدی برای تبیین برخی آموزه‌های فردی در حکایات گلستان از مقوله دوراهی اجتماعی استفاده کرده است؛ به طوری که به طور واضح، مخاطبان آموزه خود را از قرار گرفتن بر سر دوراهی اجتماعی آگاه و آن‌ها را به برگزیدن نفع جمعی - به دلیل تأثیر زیاد تصمیمشان بر سرنوشت جامعه - توصیه کرده است. در این مقاله پس از طبقه‌بندی مخاطب سعدی در آموزه‌هایش، استخراج آموزه و بررسی حکایت‌هایی که دوراهی اجتماعی در آن‌ها دیده می‌شود، خطاب سعدی در هر حکایت با ذکر دوراهی اجتماعی مقابل آن‌ها تحلیل شده است.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۳۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۴/۲۱ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۲/۰۶/۰۲

نشریه نشر پژوهی ادب فارسی، دوره ۲۶، شماره ۵۴، پاییز و زمستان ۱۴۰۲، صص ۱۶۹-۲۰۱
DOI: 10.22103/JLL.2023.21754.3073

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسنده‌گان

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده زبان و ادبیات، دانشگاه یزد، یزد، ایران. رایانامه:

rahimi.litera@gmail.com

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده زبان و ادبیات، دانشگاه یزد، یزد، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه:

kmohtadiani@yazd.ac.ir

۳. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده زبان و ادبیات، دانشگاه یزد، یزد، ایران. رایانامه:

reza_najjarian@yazd.ac.ir

۴. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده زبان و ادبیات، دانشگاه یزد، یزد، ایران. رایانامه:

selhambakhsh@yazd.ac.ir

واژه‌های کلیدی: فردگرایی، دوراهی اجتماعی، ادبیات تعلیمی، سعدی، گلستان.

۱. مقدمه

سعدی درباره نصیحت‌ها، پندها و آموزه‌های زیادی که در اثنای حکایات گلستان بیان کرده است، می‌گوید که «دُرّ موعظه‌های شافی را در سلکِ عبارت کشیده است و داروی تلخ نصیحت به شَهدِ ظرافت برآمیخته تا طَبَعِ مَلُولِ ایشان از دولتِ قبولِ محروم نمآند.» (سعدی، ۱۳۷۴: ۱۹۱) او که ذاتاً یک آموزگار بوده، هدفش ساخت جامعه‌ای آرمانی و ترمیم پیکره معیوب یک جامعه نامطلوب است. «سعدی خود نیز در باب اخلاقیات در موارد بسیار زیادی به پند و نصیحت انبای بشر می‌پردازد که مقصود راهنمایی و ارشاد خلق است؛ زیرا آموزگاری است آگاه و پیری پخته و پرورده و سرد و گرم چشیده. هنرمندی است روشن و آگاه و مصلحی خیراندیش. شیفته ارزش‌های اصیل انسانی است و طرفدار خلق خدای و نیز مدافع بی ادعای همه آن‌چه مربوط است به مردم و عوالم آن‌ها» (معبودی، ۱۳۸۵: ۱۹) او سعی دارد تا حد امکان، با ساده‌ترین عبارات، مخاطبش را تعلیم دهد تا به عنوان فرد، با اصلاح الگوی رفتاری و شخصیتی خود، در اصلاح ساختار کل جامعه پیروز عمل کند. «روش سعدی وعظ و گسترش جزء و حقیقت ساده و ناچار تقویت یقین آرام‌بخش برخاسته از نگاه ساده و ساده‌انگارانه نیست؛ بر عکس، کار او بیشتر بر شمردن سویه‌ها و سایه‌روشن‌ها و حتی تضادهای هر نکته پیچیده است.» (میلانی، ۱۳۹۹: ۱۸)

با این که سعدی یک مصلح اجتماعی سنتی است، اما در بسیاری از موارد، درک او نسبت به مسائل و معضلات اجتماعش، مدرن است. «تنها با خواندن همه نوشته‌هایش می‌توان به نسبی بودن و پیچیدگی و دگرگونی حقیقتی که او می‌گوید پی برد. بدین سان، نسبی بودن حقیقت را در بافتی روایی و قصارگونه نشان می‌داد که از بیرون و در نگاه ساده‌انگارانه تکراری است. سعدی از وعظ گریز داشت و واعظان را ریاکار می‌دانست. موعظه دوباره گویی یقین‌های سست‌بنیاد و فرمان‌های بی چون و چرا است. سعدی منادیان چنین یقینی را فریب کار و تهی مغز مغز می‌دانست. مهم‌تر این که عمل را به اندازه علم

ارزشمند می دانست.» (میلانی، ۱۳۹۹: ۱۸) سعدی جامعه‌شناس قابل‌نی نیز بوده است. او با تأثیر زیادی که از سفرها، تجربیات و عبرت‌های گذشتگان گرفته است، توانسته تصویری مناسب از رفتار مطلوب برای افراد در اجتماع ارائه دهد.

۱-۱. شرح و بیان مسئله

در مقاله «پندآموزی سعدی در «تربیت دینی و ادب اجتماعی» (۱۳۷۵)، محمد شریف چوهدری، با آوردن دسته‌بندی صفات پسندیده و ناپسندی چون بی‌وفایی، حسد، تندرستی و بهداشت، امر به معروف و نهی از منکر و... شاهد مثال‌هایی را از آثار سعدی ذکر می‌کند.

۱-۲. پیشینه پژوهش

سوپرانت من در پایان‌نامه «نگرش اجتماعی سعدی در گلستان» (۱۳۸۴)، بر روی تعریف و اصول جامعه‌آرمانی از نظر سعدی متمرکز شده است. اسلام احمدی در پایان‌نامه «تربیت اجتماعی از دیدگاه سعدی» (۱۳۸۷)، با عنوان‌بندی برخی مفاهیم اجتماعی مانند مسئولیت، عدالت، مشارکت، خدمت به مردم، محبت و مودت صورت اجمالی، به مفهوم تربیت اجتماعی اشاره کرده است. احمد کتابی در «سعدی و مسائل اجتماعی» (۱۳۹۶)، با ارائه چهار مقاله درباره مدارا، نوع‌دوستی، استبدادستیزی و اقتصاد در آثار سعدی نمونه‌هایی از گفتار سعدی را در این موضوعات ذکر کرده است. زهره وافی در کتاب «بررسی آثار سعدی از منظر اجتماعی» (۱۳۹۹)، مسائل معنوی، کشورداری، فرهنگ مردم، انواع خوراک و پوشاک، ورزش و سرگرمی، موسیقی و آلات آن و بهداشت و سلامت جسمی افراد از منظر سعدی بررسی شده است. زهرا معبودی در کتاب «جامعه‌شناسی در آثار سعدی» (۱۳۸۵)، به ذکر چندین شاهد مثال از نوشته‌ها و سروده‌های سعدی بسنده کرده و تحلیل جامعه‌شناسانه یا مرتبط با اصول فردگرایی صورت نگرفته است.

در مقاله «آموزه‌های فردی سبک زندگی: سبک زندگی در گلستان سعدی» (۱۳۹۷)، محمد احمدوند و همکاران، به چند آموزه فردی از گلستان سعدی اشاره کرده‌اند. در مقاله «پیوند عمیق گلستان سعدی با آموزه‌های اخلاقی-تربیتی» (۱۳۹۴)، عباس محمدیان و مسلم رجبی، با ذکر چند عنوان از آموزه‌های مرتبط با تربیت اخلاقی، شاهد مثال‌هایی در باب تربیت از گلستان سعدی نقل کرده‌اند.

۱-۳. ضرورت و اهمیت تحقیق

با توجه به اینکه آموزه‌های تربیتی سعدی در گلستان در غالب موارد (حدود ۹۰ درصد) فردگرایانه بود، بررسی نظریه‌های خرد جامعه‌شناسی فردگرایانه می‌تواند برای پژوهشگران حوزه‌های ادبیات و جامعه‌شناسی راهگشا و روشن‌کننده باشد.

۱-۴. مسئله دوراهی اجتماعی

۱-۴-۱. فردگرایی صحیح

وقتی سخن از «فردگرایی» به میان می‌آید، بسیاری از افراد تصور می‌کنند درون‌مایه فکری آن، خودمداری و خودخواهی وجود آدمی است؛ این که انسان بدون توجه به جامعه خود، تنها به بهره‌مندی فردی‌اش از یک مسئله و از یک مسیر بیندیشد و جامعه و کنش‌های آن تأثیری در انتخاب و رفتار او نداشته باشد؛ اما واقعیت امر این نیست. فردگرایی مذمومی که افراد در نظر دارند متعلق به دورانی است که نگاه متعصبانه مذهبیون افراطی مسیحی، هر چیز مرتبط با خواسته‌های فردی را به هوای نفس تعبیر می‌کرد و از آن با عنوان رذیلت یاد می‌کرد. «به تدریج با بسط دامنه عقلانیت، جستجوی نفع فردی از طریق پذیرش نفع جمعی دنبال شد. مکر عقل هگل (Hegel's trickery) به معنای آن که آدمیان با تبعیت از هواهای نفسانی خویش در حقیقت غافلانه هدفی والاتر را در تاریخ جهانی برآورده می‌سازند- اصطلاح فرویدی والایش-اصطلاحی (Sublimation) در نظریه روانکاوی برای ارضای رانه‌های غریزی از طریق نشان دادن رفتار اجتماعی‌پسند به جای سابق‌های ممنوع- و دست پنهان بازار آدم اسمیت (Invisible hand) از این مقوله هستند که با

جایگزین سازی اصطلاحات خوشایندی چون فایده یا نفع به جای هوای نفس و لذت توانستند زهر آن را بگیرند.» (جوادی یگانه و هاشمی، ۱۳۸۷: ۱۳۲)

فردگرایی صحیح از همین نقطه تغییر مفاهیم و برداشت‌ها آغاز شد و این نکته را مطرح کرد که «نخستین چیزی که باید گفت این است که فردگرایی درست در وهله اول یک نظریه درباره جامعه و تلاشی برای درک نیروهایی است که بر حیات اجتماعی انسان اثر می گذارند.» (فون هایک، ۱۳۹۴: ۸) فردگرایی با چنین تعریفی دیگر مذموم نیست و به طور بنیادی ادعای قابل دفاعی را ارائه می دهد که « برای درک پدیده های اجتماعی راهی نداریم غیر از درک کنش های فردی معطوف به افراد دیگر که از طریق رفتار انتظاری آن افراد هدایت می شوند. دل مشغولی اصلی نویسندگان بزرگ فردگرا در حقیقت این بود که مجموعه نهادهایی بیابند که با آنها بتوان انسان را برانگیخت که به انتخاب خود و با انگیزه هایی که رفتار عادی او را شکل می دهند تا جای ممکن نیازهای همه افراد دیگر را برآورده کند.» (فون هایک، ۱۳۹۴: ۱۵)

به طور کلی «اصالت به معنای حقوقی اولویت و تقدم حقوق و مصالح در زمینه حقوق عموماً و پهنه حقوق اقتصاد خصوصاً، هر گاه سخن از اصالت جامعه یا فرد مطرح می شود مراد این است که آیا اولویت و تقدم از آن حقوق و مصالح جامعه باید باشد یا از آن حقوق و مصالح فرد. همین مسأله است که مکاتب حقوقی به ویژه مکاتب اقتصادی را به دو دسته بزرگ تقسیم نموده است؛ مکاتب طرفداران اصالت جامعه یا جامعه گرایی و مکاتب طرفداران اصالت فرد یا خردگرایی.» (حسنی، ۱۳۹۰: ۴۱)؛ اما به طور اخص «بنیان حقیقی استدلال فردگراها این است که هیچ کس نمی تواند بفهمد چه کسی این منافع را بهتر از همه می شناسد و تنها راه برای یافتن پاسخ فرآیندی اجتماعی است که در آن همه می توانند تلاش کنند و ببینند چه کاری را می توانند انجام دهند. اگر این استدلال را به ایجاز چنین بیان کنیم که منافع و تمایلات خود افراد آنها را در اعمالشان پیش میراند و باید چنین باشد، بلافاصله این استدلال به این سخن نادرست قلب می شود یا به غلط چنین فهمیده می شود که افراد صرفاً با منافع خودخواهانه یا نیازهای شخصی خودشان راهبری

می‌شوند یا باید چنین باشند؛ اما منظور این است که آنها باید اجازه داشته باشند برای هر چه از نظر خودشان مطلوب است تلاش کنند» (فون هایک، ۱۳۹۴: ۱۷)

بسیاری از نظریه‌پردازان مانند پارسونز (Talcott Parsons)، فردگرایی درست را با مفهوم کنش اجتماعی تبیین کرده‌اند. «کنش اجتماعی در معنایی که پارسونز آن را می‌فهمد همه رفتار انسانی است که انگیزه و راهنمای آن معانی‌ای است که کنشگر آن‌ها را در دنیای خارج کشف می‌کند. معانی‌ای که توجهش را جلب می‌کند و به آن‌ها پاسخ می‌دهد. بنابراین، ویژگی‌های اصلی کنش اجتماعی در حساسیت کنشگر به معانی چیزها و موجوداتی است که در محیط هستند و آگاهی یافتن به این معانی و واکنش به پیام‌هایی است که آن‌ها می‌فرستند» (روشه، ۱۳۹۴: ۹۲). به قول فریدمن (Milton Friedman) «اینکه ما به نان و شراب شب خویش می‌رسیم نه به خاطر نیکوکاری قصاب است نه شراب‌فروش و نانوا؛ بلکه به خاطر توجهی است که اینان به منافع شخصی خود دارند. ما به انسانیت آنان نه، بلکه به جیب‌شان تکیه می‌کنیم.» (فریدمن، ۱۳۶۷: ۱۲۵)

در انتها باید دانست که فردگرایی درست، سویی مثبت اجتماعی دارد و منظور از آن «اهمیت دادن به استعدادهای انسان‌ها با هدف اعطای شخصیت و تفکر و خلاقیت به آن‌ها است؛ به نحوی که با تکیه به خود، شخصیت فردی و اجتماعی خویش را تقویت نموده و آگاهانه با مسائل جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند، برخورد نمایند؛ اما مراد از فردگرایی منفی خودپرستی و خودمحوری است که در آن فرد همه چیز را فدای خویش نموده و با قائل شدن محوریت تام و مطلق برای خویش بر آن است تا از همه چیز نفع شخصی خود را به دست آورد» (جوادی یگانه و هاشمی، ۱۳۸۷: ۱۴۶)

۱-۲-۴. «دوراهی اجتماعی» (Social delimma)

در فردگرایی مثبت گاهی این مسأله به وضوح به چشم می‌آید که نفع فردی با نفع جمعی گره می‌خورد؛ به این معنا که انتخاب منفعت کاملاً شخصی برای فرد، در درازمدت به خودش نیز آسیب خواهد زد. برای درک چنین مفهومی نباید از فرآیند انتخاب عقلانی غافل شد. نظریه انتخاب عقلانی (Rational choice theory) جامعه را مجموعه‌ای از

افراد می‌داند که کنش عقلانی دارند یعنی بر اساس این نظریه، کنشگر کنشی را انتخاب می‌کند که حداکثر فایده را برای او دارد. (کلمن، ۱۳۷۷ و Harsanyi, 1986) این فرآیند در نوع فردی‌اش با رفتارهای فرد در محیط اجتماعی و تأثیر ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی و اجتماعی احاطه شده و انتخابی را پیش پای فرد می‌گذارد که با انتخاب گزینه نفع جمعی، فرد در درازمدت به منفعت بیشتری خواهد رسید. این همان کنش اجتماعی است که «از قواعد، هنجارها و الگوهای تبعیت می‌کند که از عناصر ساختی کنش و مایه انسجام آن هستند.» (روشه، ۱۳۹۴: ۱۰۱) به این مسأله دوراهی اجتماعی می‌گویند یعنی موقعیتی «که در آن نفع فردی کوتاه مدت با نفع جمعی دراز مدت در تعارض قرار می‌گیرد.» (جوادی یگانه و هاشمی، ۱۳۸۷: ۱۳۶) به زبان دیگر «دوراهی اجتماعی موقعیتی است که در آن بازده یا منافع فردی برای یک شخص بالا است اگر از هنجارهای اجتماعی پیروی نکند؛ اما وقتی همه افراد چنین کنند بازده نهایی برای همه افراد کاهش می‌یابد.» (Reber, 1995)

تأثیر انتخاب بر سر دوراهی اجتماعی کاملاً از رفتار یک فرد - که می‌تواند صاحب قدرت یا نفوذ هم باشد - نشأت می‌گیرد. «مفهوم دوراهی به معنای آن است که کنشگر بین دو گزینه واقع می‌شود که با انتخاب یکی از آنها فرد به دنبال تحقق منافع آنی خویش است و در گزینه دوم فرد به دنبال تحقق منافع جمع یا گروه است؛ که البته خود وی نیز یکی از اعضای گروه است... در حالی که در بسیاری مواقع افراد مطابق هنجارهای اجتماعی عمل می‌کنند که عملاً نفع اجتماعی با رفتار عادی فرد متحقق می‌شود.؛ بنابراین وقتی فرد در جریان جامعه‌پذیری یاد می‌گیرد که مطابق هنجارها عمل کند عملاً نفع جامعه را تحقق خواهد بخشید.» (جوادی یگانه و هاشمی، ۱۳۸۷: ۱۴۴)

البته ذکر این نکته الزامی است که هر کنشی از سوی فرد، بازده‌هایی مختص خود خواهد داشت. «بازده‌های زیان دوراهی‌های اجتماعی، از طرف اقتصاددانان، هزینه‌های بیرونی (external costs) ترجمه شده است یعنی وقتی رفتار یک فرد بر موقعیت دیگران بدون توافق صریح آن افراد تأثیر می‌گذارد» (Kollock, 1986) هزینه‌های بیرونی

پیامدهایی را شامل می‌شوند که «پیامدی برای خود عامل ندارد اما برای دیگران دارد. یک هزینه بیرونی مثبت، نتایج خوبی برای دیگران دارد و یک هزینه بیرونی منفی نتایجی بد» (Foddy et al., 1999) در ادامه با تبیین دوراهی اجتماعی، این مسأله را در این حکایت‌ها بررسی خواهیم کرد.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. آموزه‌های فردی گلستان

گلستان سعدی در مجموع شامل ۱۶۱ آموزه است که از این تعداد ۱۴۶ مورد، آموزه فردی هستند (حدود ۹۰ درصد) و از این ۱۴۶ مورد، ۱۴ مورد به مسأله «دوراهی اجتماعی» مرتبط می‌شوند. آموزه‌های گلستان مستقیماً «فرد» را مورد خطاب کرده و این به معنای آن است که سعدی برای اصلاح کلی جامعه، به اصلاح فرد امیدوار بوده است و در سرتاسر نوشته‌های گلستانش - به جز چند مورد - همیشه این «فرد» است که مورد توصیه او قرار می‌گیرد و توقع دارد که فرد توصیه‌های او را گوش کند و به کار ببندد تا حاصل اصلاح تک تک افراد، اصلاح جامعه باشد؛ اما در اثنای همین آموزه‌های کاملاً فردی به یک مسأله مهم نیز می‌توان رسید و آن، مسأله «دوراهی اجتماعی» است. فهرست زیر شامل تعدادی از آموزه‌های فردی گلستان است:

توصیه به همنشینی اجتماعی با افراد صالح؛ توصیه به قدردان بودن نسبت به لحظات عمر؛ توصیه به سخن گفتن بجا؛ توصیه به اندیشیدن قبل از صحبت کردن؛ توصیه به رفتار کردن متناسب با موقعیت؛ توصیه به درک مصلحت و شرایط قبل از عمل؛ توصیه به عدم قضاوت از روی ویژگی‌های ظاهری؛ توصیه به قدردان بودن در زمان آرامش و صبر و قدردانی؛ توصیه به تلاش برای آگاهی و فرار از جهل؛ توصیه به مراعات و انصاف در زمان زورمندی و قدرت؛ توصیه به حمایت از زیردستان؛ توصیه به وفاداری و صبر بر ستم؛ توصیه به خویشتن‌داری؛ توصیه به مردم‌داری؛ توصیه به مجازات به اندازه و در حد انصاف؛ توصیه به عمل صالح و دقت به جزای کارها؛ توصیه به داشتن عزت نفس؛ توصیه

به قناعت؛ توصیه به دوری از ظن بد به کسی بردن؛ توصیه به احترام به فضای شخصی دیگران و

۲-۲. روش‌های انتقال آموزه در گلستان

شگردهای زبانی مانند توصیف، استفاده از شاهد مثال (نمونه آوردن)، خطاب غیرمستقیم، قصه‌گویی و روایت، توصیه به عمل درست به جای نهي از عمل نادرست؛ شگردهای دستوری مانند التفات، استفاده از فعل امر و نهي، استفاده از حروف اضافه مناسب، استفاده از قيود مناسب، استفاده از صفات مناسب؛ شگردهای بلاغی مانند جناس، اجمال، تشبیه، استعاره، مجاز و شگردهای دینی مانند تحذیر و ترغیب دینی از جمله ابرازی هستند که سعدی برای انتقال آموزه‌هایش به مخاطب، از آنها بهره گرفته است. «نویسنده در انتقال از نثر به شعر، شیوه انشا و مفهوم کلام را چنان به شعر نزدیک می‌کند که در این بسط و گسست هیچ‌گاه معنی از مسیر ارسال و اطلاق به بیراهه تطویل و اطناب نمی‌افتد؛ به خصوص در مواضعی که شعر را به طریق تکمیل معنی نثر در سلک عبارت جای می‌دهد که در این گونه موارد نثر و نظم چنان به هم می‌پیوندند که نشانه قطع و وصل در آن محسوس و نمودار نیست. اشعار تناسبی تمام با معنی دارند به گونه‌ای که در بیشتر موارد اگر شعر از رشته عبارت برداشته شود، معنی ناقص و ناتمام به نظر می‌رسد. انتقال از نثر به شعر معمولاً هنگامی صورت می‌پذیرد که معنی و مقصود در قالب شعر، بهتر و رساتر بیان گردد یا تنوع اسلوب مقتضی آن باشد.» (خطیبی، ۱۳۷۵: ۶۱۳)

بعلاوه، سعدی در انتخاب واژه‌ها با توجه به نوع آموزه‌ای که قصد بیانش را دارد، رفتار می‌کند. «هنر سعدی در واژه‌گزینی است. هر واژه را در جای خود می‌نشانند، هیچ واژه زائدی در نثر وی دیده نمی‌شود. این کاربرد به ایجاز سخن سعدی کمک می‌کند. این ایجاز نتیجه واژه‌گزینی بجا و انتخاب مناسب کلمات از نگاه تمام لطف یک حکایت به دلیل انتخاب واژگان متناسب است. وجه غالب نثر گلستان همین گزیده‌گویی و قصارنویسی از طریق انتخاب واژگان مناسب است.» (ذوالفقاری، ۱۳۹۶: ۱۸) سعدی حتی

از ساده‌ترین توانمندی واژه‌ها نمی‌گذرد و تا جایی که امکان داشته باشد از تمام توان یک واژه -چه در حوزه دستوری، چه در حوزه‌های دیگر- استفاده می‌کند. برای مثال «افعال کاربردهای وسیعی در نثر سعدی دارند. این کاربردها از طریق ایجاد مفاهیم کنایی، استعاری و مجازی شکل می‌گیرد. سعدی برای بهره‌گیری هر چه بیشتر از توان افعال، رعایت ایجاز و موازنه و پرهیز از ذکر افعال، فعل را مقدم می‌آورد» (همان: ۲۱).

۲-۳. مسئله دوراهی اجتماعی در گلستان

در خلال حکایات گلستان، سعدی در توصیه بعضی آموزه‌ها، علاوه بر افراد عادی جامعه، به طور مستقیم فرد صاحب قدرت و نفوذ را مورد خطاب کرده است؛ یعنی شخصی را که اندیشه، عمل و تصمیمش تأثیر بسیار چشمگیری بر سعادت یا شقاوت جامعه دارد. در این قسمت، به تفصیل هر کدام از این حکایات را با ذکر عنوان هر آموزه، بررسی خواهیم کرد. آموزه‌های فردی مرتبط با دوراهی اجتماعی را بر اساس مخاطب، محتوا، مستقیم یا غیر مستقیم بودن و موضع نوع بیان آموزه می‌توان طبقه‌بندی کرد. پیش از تحلیل حکایت‌ها، می‌توان این طبقه‌بندی را در یک نمای کلی در جدول زیر مشاهده کرد:

جدول ۱. دسته‌بندی آموزه‌های فردی مرتبط با دوراهی اجتماعی

محتوای آموزه	مخاطب آموزه	مستقیم یا غیرمستقیم بودن آموزه	موضوع و روش سعدی در بیان آموزه
مراعات و انصاف در زمان زورمندی	طبقه حاکم (شخص حاکم)	مستقیم	با اشاره به معاد، از موضع تحذیر دینی استفاده کرده است.
ظلم نکردن و حفظ حمایت جمعی برای خود	طبقه حاکم (شخص حاکم)	غیرمستقیم	به فرد ظالم هشدار داده که در صورت ظلم، دعای مردم، مردن تو است.
حمایت از زیردستان	ثروتمندان	مستقیم	تمثیل آوری از گذشتگان برای تضمین نفع درازمدت
خطا نکردن	طبقه حاکم (شخص حاکم)	غیرمستقیم	ذکر عواقب خطا کردن سلطان
مردمداری	ثروتمندان	مستقیم	تمثیل آوری همراه با ذکر عواقب

مجازات منصفانه	طبقه حاکم (فرزند حاکم)	مستقیم	توصیه مستقیم از زبان شخص حاکم به پسرش
رفتار نیکو با گنهکاران	عابدان (صاحب قدرت معنوی)	مستقیم	نصیحت مستقیم با افعال امر و نهی
گذشتن از منافع شخصی	افراد عادی	مستقیم	تحلیل رفتار فرد و نقل قول از حکما
دزدی نکردن	افراد عادی	مستقیم	ترجیح گدایی به دزدی
رازداری	طبقه حاکم (وزیر)	غیر مستقیم	کنایه آمیز سخن گفتن در خلال حکایت
اعتراف به اشتباه	افراد عادی	غیر مستقیم	تعریف یک خاطره از دو دوست
تربیت سختگیرانه	آموزگار حکومتی (صاحب قدرت معنوی)	غیر مستقیم	علت آوری و ذکر عواقب عمل در حکایت
میانه گرایی در ارتباطات اجتماعی	افراد عادی	مستقیم	استفاده از فعل امر و نهی و خطاب مستقیم
نیکی کردن به دیگران	افراد عادی	مستقیم	ذکر عواقب

با توجه به طبقه‌بندی ذکر شده، در ادامه حکایت‌ها را ذیل سه دسته کلی بررسی خواهیم کرد: توصیه به طبقه حاکم، توصیه به قدرتمندان مالی یا معنوی و توصیه با افراد عادی جامعه.

۱-۳-۲. توصیه به طبقه حاکم

مخاطب سعدی در توصیه‌های فردی این حکایت‌ها، سلطان، حاکم، ملک و افرادی است که در این طبقه قرار دارند.

۱-۳-۱-۱. مراعات و انصاف در زمان قدرت

دوراهی: زورگویی و حفظ اقتدار در مقابل رعایت احوال زیردست و داشتن حمایت آنان.

در حکایت زیر آموزه‌ مراعات و انصاف در زمان زورمندی و قدرت توصیه شده است. این توصیه، هر چند یک توصیه فردی است و در دسته آموزه‌های فردگرایانه قرار می‌گیرد؛ اما با توجه به اینکه این آموزه به طور مستقیم به افراد صاحب قدرت و زورمند توصیه شده، در آن نفع جمعی در نظر گرفته شده است. به امید این که با به کار بستن این آموزه، یک نتیجه مثبت و نیکو عاید اجتماع، جامعه و همه افراد گردد. تعداد حکایاتی که چنین شیوه‌ای در توسعه آموزه‌های فردی دارند در سراسر گلستان کم نیست، اما این مطلب تأیید می‌کند که سعدی با ترویج آموزه‌های فردی و اصلاح فرد، امید به اصلاح جامعه و ساختن مدینه فاضله داشته است.

این حکایت به طور مستقیم به این مسأله اشاره کرده است که سعدی، فرد صاحب قدرت را در یک «دوراهی اجتماعی» می‌دیده است؛ به همین خاطر هم از فرد انتظار دارد در این دوراهی، نفع آنی خود را در نظر نگیرد و به نفع اجتماع توجه کند و خاطر نشان می‌کند که خود آن فرد هم جزئی از اجتماع است و اگر در این دوراهی خودمداری و خودخواهی پیشه کند و تنها به نفع آنی خودش توجه نماید، دیری نمی‌پاید که در درازمدت ضرر و آسیب چنین رفتار و انتخابی به خود فرد نیز وارد می‌شود و این آسیب جبران‌ناپذیر خواهد بود. «کلی‌ترین اصلی که نظام فردگرایانه بر آن تکیه دارد این است که این نظام از پذیرش همگانی اصول کلی به عنوان ابزار ایجاد نظم در مسائل اجتماعی استفاده می‌کند.» (فون هایک، ۱۳۹۴: ۲۱): «بر رعیت ضعیف رحمت کن تا از دشمن قوی زحمت نبینی.»

به بازوان توانا و قوت سردست خطاست پنجه مسکین ناتوان بشکست

نترسد آن که بر افتادگان نبخشاید که گرز پای درآید، کسش نگیرد دست؟

هر آن که تخم بدی کشت و چشم نیکی داشت دماغ بیهده پخت و خیال باطل بست

زگوش پنبه برون آر و داد خلق بده و گرتو می ندهی داد روز دادی هست»
(سعدی، ۱۳۷۳: ۶۶)

در ادامه با چند بیت ماندگار و مشهور، این آموزه «کمک به دیگران در زمان توانایی و مراعات حال یکدیگر» را به گونه‌ای دیگر بیان می‌کند؛ یعنی با توجه به این نکته که «درواقع، کنش انسانی قابلیت تحلیل سیستمی را دارد. هر کنشی در هیأت مجموعه‌ای از واحدهای کنشی یک یا چند کنشگر ظاهر می‌شود» (روشه، ۱۳۹۴: ۹۶)، آموزه‌اش را تعمیم می‌دهد و بعد به تأثیر بسزای به کار بستن چنین آموزه‌ای بر ساخت یک جامعه ایده‌آل و مدینه فاضله تأکید می‌کند:

بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش ز یک گوهرند

چو عضوی به درد آورد روزگار دگر عضوها را نماند قرار

تو کز محنت دیگران بی غمی نشاید که نامت نهند آدمی

(سعدی، ۱۳۷۳: ۶۶)

در همین ابیات نیز سعدی توقع دارد که «فرد» آموزه را بپذیرد و به کار ببندد و معتقد است اگر همه افراد، تک‌تک برای اصلاح خود تلاش کنند، رسیدن به وضعیت ایده‌آل و مناسب در جامعه آسان‌تر و قابل دسترس‌تر خواهد بود. برای حصول چنین مقصودی، سعدی در اینجا ابتدا یک موقعیت و یک حالت را توصیف می‌کند و با تشبیه، آن حالت را برای خواننده قابل تصور می‌نماید و در بیت پایانی با استفاده از ضمیر دوم شخص «تو» تیر خلاص را می‌زند و از هر فرد می‌خواهد که به دیگران اهمیت دهد؛ و گرنه از دایره «آدمیت» خارج خواهد شد. خطاب مستقیم «تو» نشان می‌دهد سعدی از «فرد» توقع تدبر و سپس اصلاح دارد.

۲-۱-۳. توصیه به ظلم نکردن و رفتار صالحانه

دوراهی: رفتار زورگویانه (که منجر به حذف فرد ظالم می‌گردد) در مقابل رفتار صالحانه (که موجب طولانی شدن عمر حکومت و قدرت فرد می‌شود).
در حکایت درویش مستجاب‌الدعوه، دعای ستاندن جان حجاج برای ظلم فراوان او به خلق، به از بین بردن فرد ظالم به نفع مصلحت و سعادت‌مندی جامعه اشاره دارد که شاید در نظر اول غیرمعقول و بی‌رحمانه و ناقص به نظر برسد؛ اما با فرض این که در بهبود شرایط جامعه تأثیر دارد، چندان هم بی‌منطق نیست. ضمن این که باید به این نکته نیز توجه کرد که منظور سعدی از حذف فرد ظالم، آگاه کردن خود فرد ظالم نیز هست؛ به این معنا که به فرد صاحب قدر ظالم هشدار می‌دهد که اگر به رفتار ظالمانه‌اش پایان ندهد، در درازمدت همراهی جامعه و حمایت اعضای جامعه را از دست خواهد داد؛ یعنی نفع فردی درازمدت شخصی‌اش را نیز از دست خواهد داد.

این جا صحبت از «رویکرد ضد عقل‌گرایانه که به انسان نه به عنوان موجودی بسیار عقلانی و هوشمند بلکه همچون موجودی بسیار غیرعقلانی و خطاکار می‌نگرد که خطاهای فردی‌اش تنها در خلال فرآیند اجتماعی تصحیح می‌شود و به دنبال این است که با استفاده از مصالحی بسیار ناقص به بهترین نتیجه برسد» (فون هایک، ۱۳۹۴: ۱۱).

در این حکایت نیز اشاره مستقیم سعدی متوجه افراد صاحب قدرت و زورمند است؛ بنابراین دوباره مسأله «دوراهی اجتماعی» مطرح شده است؛ یعنی حذف یک نفع آنی فردی (منفعت مادی یک فرد صاحب قدرت و ثروت و عمر طولانی او) به سود منافع بلندمدت اجتماعی (منفعت مادی و روانی همه افراد جامعه و سلامت جسمانی و روانی همه افراد). سعدی در این حکایت نیز اعتقاد دارد با اصلاح یا حذف این افراد، جامعه به تعادل و آرامش می‌رسد:

ای زبر دست زیر دست آزار گرم تا کی بماند این بازار؟

به چه کار آیدت جهان‌داری؟ مردنت به که مردم آزاری»
(سعدی، ۱۳۷۳: ۶۷)

حکایت بعدی از این باب نیز، دقیقاً مصداق دیگری از همین تفکر سعدی است.
ظالمی را خفته دیدم نیمروز گفتم این فتنه‌ست خوابش برده، به

وان که خوابش بهتر از بیداری است آن‌چنان بد زندگانی، مرده به»
(سعدی، ۱۳۷۳: ۶۷)

وقتی خواب یک نفر - که اتفاقاً صاحب قدرت و نفوذ و زور هم هست - بسیار بیشتر از بیداری‌اش برای جامعه مفید باشد، با مرگش (حذف فرد) جامعه به سعادت می‌رسد (اصلاح یا حذف و فرد در جهت سعادت‌مندی جامعه و البته تأمین منفعت فردی خود شخص که داشتن حمایت و همراهی جامعه در درازمدت است).

رعایت حال زیردستان کردن و تأمین افراد ضعیف داشتن چنین رفتاری بر اصحاب قدرت واجب است؛ چرا که نتایج عملی نکردن چنین توصیه‌ای گریبان‌گیر اجتماع خواهد شد. در این حکایت نیز آموزه خوب رفتاری با افراد یک مجموعه، متوجه فرد سردهسته قدرت است؛ یعنی آموزه در ذات خودش آموزه‌ای فردی است اما نتیجه جمعی بزرگ‌تری در پی دارد و در پی برقراری آرامش در جامعه و تحقق یک اجتماع ایده‌آل است:
زر بده مرد سپاهی [را] تا سر بنهد و گرش زر ندهی سر بنهد در عالم
(سعدی، ۱۳۷۳: ۶۸)

۳-۱-۲. توصیه به خطا نکردن حاکم

دوره‌ای: اقدام به تخلف و تجاوز به حقوق زیردستان در مقابل احترام به حقوق زیردست و ایجاد امنیت اجتماعی.

سعدی به تحلیل رفتار فردی صاحب قدرت نظر ویژه‌ای دارد. او می‌گوید تأثیر رفتار صاحبان قدرت و منصب در جامعه، بیشتر از تأثیر رفتار عامه مردم است. اگر سلطان یا حاکم که نماد قدرتمندی و نفوذ است، یک رفتار فردی بد بروز دهد، نه تنها نتیجه‌اش با

شدت بسیار بیشتری در جامعه منعکس می‌شود؛ بلکه این نتیجه تنها متوجه خودش نخواهد بود و تبعات بسیار زیان‌بار جمعی خواهد داشت. پس سعدی توقع دارد افراد بزرگ صاحب قدرت، در پی اصلاح خود باشند (یعنی اصلاح فردی) تا نمونه‌ای مناسب برای جامعه در نظر گرفته شوند و به اصلاح اجتماع و ساخت جامعه آرمانی کمک کنند:

«اگر ز باغ رعیت ملک خورد سببی برآوردند غلامان او درخت از بیخ

به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد ز نند لشکریانش هزار مرغ به سیخ»

(سعدی، ۱۳۷۳: ۷۴)

۴-۱-۳-۲. توصیه به مجازات منصفانه

دوراهی: عفو و یا مجازات منصفانه در مقابل انتقام و کینه‌جویی.

بیشترین روی صحبت این توصیه مانند موارد قبلی به سمت صاحبان قدرت است. کسانی که تصمیم و رفتارشان در بهبود اوضاع جامعه و سعادت مندی اجتماع و اعضای آن بسیار اثر دارد. در حکایتی که یکی از پسران هارون الرشید برای انتقام از شخصی که به او بی‌احترامی کرده، نزد پدرش می‌آید، هارون او را چنین نصیحت می‌کند: «ای پسر کرم آن است که عفو کنی و اگر بضرورت انتقام خواهی تو نیز دشنام [مادر] ده، نه چندان که [انتقام] از حد بگذرد» (همان: ۸۲)

۵-۱-۳-۲. توصیه به رازداری

دوراهی: رازداری و تأمین امنیت شغلی و اجتماعی در مقابل افشای راز و به خطر افتادن جایگاه فرد و از دست رفتن امنیت اجتماعی.

در خلال حکایت، حسن میمندی راز شاه را در پیش دیگران فاش نکرد. این آموزه هر چند فردی است و حتی شاید به نظر بیاید که به یک موقیت خاص اشاره دارد اما همان‌طور که مشت نمونه خروار است، سعدی چنین موقعیتی را توصیف کرده که به تأثیرگذار بودن به کار بستن آموزه رازداری بر عملکرد اعضای خاص جامعه اشاره کند. حسن میمندی در

جواب افرادی که از او تقاضای افشای راز سلطان را دارند، می گوید که شاه رازش را با من شریک می شود «به اعتبار آن که داند با کسی نگویم، پس چرا می پرسید.» (سعدی، ۱۳۷۳: ۱۳۰)

فرد می تواند با افشای راز، به ظاهر افرادی را در اطراف خودش جمع کند و مجموعه ای از دوستان گرد هم بیاورد (نفع فردی) اما اگر به پیامدهای درازمدتش توجه کند -مانند این که افشای راز پادشاه می تواند باعث از دست رفتن امنیت اجتماع و شکست ایده های جمعی حکومت شود- با رازداری، ملتی را -که خودش نیز در گروه آن ملت قرار دارد- به سودمندی بزرگی می رساند.

۲-۳-۲. توصیه به قدرتمندان مالی یا معنوی

۲-۳-۲-۱. توصیه به قدرتمندان مالی یا معنوی

دوراهی: امساک و ذخیره اموال و در مقابل بخشش و ایجاد حس همدلی و آرامش در جامعه.

سعدی این بار از روی دیگر ماجرا به این مسأله نگاه می کند و آموزه را به صورت توصیه به انجام یک عمل درست (و نه نهی از یک عمل نادرست) بیان می کند. این که کسی که صاحب قدرت و نفوذ است به زیر دستانش ببخشد و آنان را مورد حمایت و عنایت قرار دهد، باعث ایجاد نتایج مثبت در جامعه خواهد شد و در بلند مدت نیز پیامدهای روشنی دارد. حتی در انتهای حکایت به این مسأله اشاره می شود که اگر حتی نتیجه مادی مثبت کوتاه مدتی نداشته باشد، در بلندمدت پیامد معنوی مثبتی خواهد داشت: قارون هلاک شد که چهل خانه گنج داشت نوشیروان نمرود که نام نکو گذاشت

(سعدی، ۱۳۷۳: ۷۴)

۲-۳-۲-۲. توصیه به مردم داری

دوراهی: همدلی با مردم و گذشتن از مال در مقابل ذخیره مال و دوری کردن از مردم.

این آموزه، آموزه‌ای فردی است اما نفع جمعی در پی دارد. این که با هر قشری از مردم با خیرخواهی و متناسب با همان قشر رفتار شود؛ با این هدف که فرد صاحب قدرت در جامعه بی‌حمایتگر نماند و البته امنیت روانی جامعه نیز در برخورد افراد با صاحبان قدرت تأمین شود و نه به این معنا که تبعیضی در مراودات اجتماعی شکل گیرد. «بعد از ایجاد برابری صوری در قوانینی که برای همه به یکسان اعمال می‌شوند، می‌توان هر فرد را آزاد گذاشت تا سطح خود را پیدا کند. یکسان رفتار کردن با آدم‌ها یک دنیا فرق دارد با تلاش برای یکسان کردن آن‌ها. اولی شرط برپایی جامعه آزاد است (سعدی، ۱۳۷۳: ۱۳۴)». تولد توکویل (Tocqueville)، شکل تازه‌ای از بردگی». (فون هابک، ۱۳۹۴: ۱۸) ذکر این نکته ضروری است که این آموزه را می‌توان جمع‌گرایانه نیز به حساب آورد؛ چرا که به همدلی و مشارکت توصیه می‌کند و این که باید پذیرای هر نوع سلیقه‌ای بود و باید همیشه به خوبی و خیرخواهی با دیگر افراد جامعه رفتار کرد. این آموزه بیشتر به نفع جامعه است و در جهت به تعادل رسیدن اجتماع توصیه شده است:

«تادل دوستان به دست آری باغ و ملک پدر فروخته به

پختن دیگ نیکخواهان را هر چه رخت سراسر سوخته به

با بد اندیش هم نکویی کن دهن سگ به لقمه دوخته به»

حتی در آیات بالا سعدی به طور مستقیم و واضح توصیه می‌کند که اگر از منافع شخصی و منافع فردی خود نیز بگذری، با این هدف که برای نیک‌خواهان کاری انجام دهی که به سعادت‌مندی جامعه و گروه کمک کند، بسیار پسندیده عمل کرده‌ای؛ باغ و ملک پدر فروختن و رخت خود سوزاندن برای به‌دست آوردن دل دوستان و تهیه‌ی طعام برای انسان‌های نیک، خبر از چنین توصیه‌ای می‌دهد که در آن گذشتن از منفعت شخصی به نفع اعضای دیگر جامعه، ممدوح و پسندیده است.

۲-۳-۲-۳. توصیه به رفتار نکو با گنه کاران

دوراهی: برخورد متعصبانه در مقابل گذشت.

کسی که اشتباه، خطا یا گناهی مرتکب شده و اکنون به خطا و اشتباه خویش واقف شده و در صدد توبه و جبران برآمده است، باید مورد حمایت صاحبان قدرت و نفوذ در جامعه قرار بگیرد؛ یعنی بر افراد صاحب قدرت واجب است که از نفع آنی خود (یعنی درگیر نشدن و خطر نکردن در جهت اعتماد به خطاکاران در ارتباطات اجتماعی و سپردن مسئولیت به آنها) بگذرند و به نفع جمعی بلندمدت (یعنی کمک به ایجاد آرامش روانی و امنیت در جامعه) توجه کنند. با توجه به الگوبرداری از قشری که صاحب قدرت معنوی در جامعه‌اند، این رفتار باعث ظن نیکوی دیگر اعضای جامعه به یکدیگر نیز خواهد شد و این مسأله کمک می‌کند تا در درازمدت صفاتی مانند اعتماد در ارتباطات اجتماعی تقویت شود و سلامت روان جامعه ارتقا یابد:

متاب، ای پارسا، روی از گنه‌کار بیخشانندگی در وی نظر کن

اگر من ناجوانمردم به کردار تو بر من چون جوانمردان گذر کن

(سعدی، ۱۳۷۳: ۱۰۴)

۲-۳-۲-۴. توصیه به تربیت سختگیرانه از کودکی

دوراهی: سختگیری در تربیت فرزند پادشاه در مقابل مدارا با شاگرد و دریافت هدیه و پادشاه.

این آموزه به اهمیت تأثیر این گروه از افراد نیز اشاره دارد به علت این که فعل و رفتارشان و سخن و گفتارشان در نوع عملکرد جامعه بسیار مؤثر است. حکیم در این حکایت علت سختگیری را این گونه عنوان می‌کند: «پسندیده کردن همه خلق را علی‌العموم و پادشاهان را علی‌الخصوص، بموجب آن که بر دست و زبان ایشان هرچه رفته شود، هر آینه به افواه بگویند و قول و فعل عوام‌الناس را چندان اعتباری نباشد.

اگر صد ناپسند آید ز درویش رفیقانش یکی از صد ندانند
و گر یک بذله گوید پادشاهی از اقلیمی به اقلیمی رسانند

(سعدی، ۱۳۷۳: ۱۵۵)

در همین داستان، معلم می‌توانست برای عزیز کردن خود نزد پادشاه، فرزندش را بدون سخت‌گیری آموزش دهد و نگران بازده داشتن یا نداشتن این آموزش نباشد و بدین صورت به خاطر رفتار سهل‌گیرانه‌اش از پادشاه هدیه و پاداش دریافت کند و برای مدتی نزد او عزیز گردد (نفع فردی)؛ ولی معلم، رفتار سخت‌گیرانه و آموزش اساسی را انتخاب کرد و در اندیشه این بود که در آینده، آن پادشاه‌زاده با افراد جامعه درست و نیکو رفتار کند (نفع جمعی و نفع دراز مدت فردی برای خود شخص که حمایت و همراهی جامعه را خواهد داشت).

۲-۳-۳. توصیه به افراد عادی جامعه

۱-۳-۳-۲. توصیه به گذشتن از منافع شخصی

دوراهی: برگزیدن نفع شخصی در مقابل اولویت قرار دادن نفع جمعی.

این آموزه فردی است نظر می‌رسد اما در جهت مصالح و سعادت‌مندی اجتماع آورده شده است: «بزرگی را پرسیدم از سیرت اخوان صفا. گفت: کمینه آن که مراد [خاطر] یاران بر مصالح خویش مقدم دارد و حکما گفته‌اند: برادر که در بند خویش است نه برادر نه خویش است.» (سعدی، ۱۳۷۳: ۱۰۶)

۲-۳-۳-۲. توصیه به دزدی نکردن

دوراهی: دزدی کردن و آسیب زدن به منافع جمعی در مقابل کسب حلال یا شکستن غرور و گدایی کردن.

نهی از دزدی کردن، به صورت مستقیم به نفع جامعه و تلاش برای مسموم نشدن فضای عمومی جامعه اشاره می‌کند. دزدی کردن از جمله اعمال قبیحی است که در هر جامعه‌ای

مطرود است و ضررش به طور مستقیم گریبان گیر همه افراد جامعه خواهد بود و علاوه بر زیان مادی به افراد دیگر جامعه، امنیت روانی اجتماع را به خطر می اندازد و علاوه بر این که باعث می شود ترس و وحشت در فضای جامعه رخنه کند، به از بین رفتن حس اعتماد در جامعه نیز دامن می زند:

«دزدی گدایی را گفت: شرم نداری که از برای جوی سیم دست پیش هر لئیم دراز می کنی؟ گفت:

دست [دراز] از پی یک جبه سیم به که بیرند به دانگی و نیم»
(سعدی، ۱۳۷۳: ۱۱۹)

۳-۳-۲. توصیه به اعتراف به اشتباه

دوراهی: قهر کردن و حفظ غرور در مقابل آشتی و استمرار دوستی.

هرچند این آموزه بیشتر به مسائل ارتباطات شخصی مربوط می شود اما در نهایت به ایجاد و ترویج مودت و آشتی در اجتماع منتج می گردد. فرد می تواند بین نفع فردی آنی خود (حفظ غرور) و نفع اجتماعی (ایجاد آشتی و برقراری روابط نیک) یکی را انتخاب کند. در این میان سعدی به طور ضمنی به میانجی گری در موقعیت درست نیز اشاره کرده است که آن نیز به گونه ای «دوراهی اجتماعی» است؛ بدین صورت که افراد می توانند با دخالت نکردن در کدورت دیگری خود را درگیر مسائل و مشکلات آنها نکنند و از نظر فکری آسودگی را انتخاب کنند اما اگر میانجی گری بجا و درست انجام دهند، نه تنها دو دوست خوب را با یکدیگر پیوند داده اند؛ بلکه به ایجاد فضای مثبت و با آرامش در جامعه خود کمک کرده اند: «... طایفه دوستان بر لطف این سخن نه، که بر حسن سیرت خویش گواهی داده بودند و آفرین کرده و آن دوست هم در آن جمله مبالغت نموده و بر فوت صحبت دیرین تأسف خورده و به خطای خویش اعتراف کرده. معلوم شد از طرف او هم رغبتی هست؛ این بیت ها فرستادم و صلح کردیم...» (سعدی، ۱۳۷۳: ۱۴۰)

۴-۳-۲. توصیه به میانه‌گرایی در ارتباطات اجتماعی

دوراهی: نشان دادن رفتار هیجانی و کسب لذت آنی در مقابل رفتار منطقی و محتاطانه. داشتن رفتار هیجانی در کوتاه‌مدت می‌تواند باعث ایجاد نشاط و سرخوشی زیاد اما کوتاه‌مدت گردد. «در حقیقت فقط یک عاطفه مثبت وجود دارد که به عنوان شادی از آن یاد می‌شود. شادی نه تنها به سطح بالایی از عاطفه یا هیجان مثبت بستگی دارد بلکه به سنجش عمیق‌تر رضایت کلی از زندگی نیز وابسته است. هیجان‌ات بسیار مثبت ممکن است کوتاه‌مدت باشند؛ اما رضایت می‌تواند درازمدت باشد» (آرگایل، ۱۳۸۳: ۸۸) این که فرد به آینده و عاقبت ارتباطات خویش توجه داشته باشد و در رفتارهای اجتماعی خود، اعتدال و دوران‌دیشی را مدنظر قرار دهد، از ایجاد روابط نامناسب در جامعه جلوگیری خواهد شد و در نهایت فضای کلی جامعه امن و آرام خواهد بود: «هر آن سرّی که داری با دوست در میان منه؛ چه دانی که وقتی دشمن گردد و هر بدی که توانی به دشمن مرسان که باشد که وقتی دوست گردد.» (آرگایل، ۱۳۸۳: ۱۷۱)

۴-۳-۳-۵. توصیه به نیکی کردن به دیگران

دوراهی: بی‌تفاوتی و بی‌رحمی نسبت به رنج دیگران در مقابل نیکی و رحمت نسبت به دیگران.

هر فردی می‌تواند تنها با توجه به منافع خودش در ارتباطات اجتماعی با افراد دیگر جامعه برخورد کند و زیان دیگران برایش محلی از اعتبار نداشته باشد؛ اما چنین رفتاری وقتی از تک تک افراد جامعه سر بزند، نتایج وحشتناکی خواهد داشت؛ جامعه‌ای که در آن همدلی و محبت معنایی ندارد و هیچ کس به داد دیگری نخواهد رسید. شاید اگر افراد تنها به منفعت شخصی خود فکر کنند یک سود بی‌کران مادی و حتی روانی نصیبشان شود؛ اما در درازمدت فضای جامعه بیمار و افسرده خواهد شد و اضطراب و بی‌قراری و ترس از در ماندن باعث از دست رفتن آرمان‌های اخلاقی اجتماع می‌شود. اگر هر فرد بدون توجه به منافع شخصی در نیکی کردن تا حد توان نسبت به دیگر افراد جامعه بکوشد، جامعه‌ای سالم و بااخلاق به وجود خواهد آمد که در آن هر کدام از اعضا از ترس درماندگی و بی‌اعتمادی پزمرده نخواهند شد:

«هر که بر زیردستان نبخشاید به زور زبردستان گرفتار آید.

نه هر بازو که در وی قوتی هست
ضعیفان را مکن بر دل گزندی
به مردی عاجزان را بشکند دست
که درمانی به زور زور مندی»

(سعدی، ۱۳۷۳: ۱۸۸)

۳. نتیجه گیری

فردگرایی در جامعه امروزی مفهومی بسیار نوپدید و پیچیده است؛ به این معنا که انتخاب نفع فردی از سوی تک تک افراد جامعه می تواند به منفعت جمعی برای کل جامعه تبدیل شود. یکی از گرایش های فردگرایانه مقوله دوراهی اجتماعی است. دوراهی اجتماعی مقوله ای از گرایش های فردگرایانه است که به نوعی خاص از تعارض سودمندی فردی و جمعی اشاره می کند؛ به نوعی که در آن نفع فردی بسیار چشمگیر است. سعدی در گلستان بر تأثیر آموزه های فردی و اصلاح فرد در جهت اصلاح جامعه تکیه دارد. از میان ۱۴۶ آموزه فردی گلستان، ۱۴ مورد به مسأله دوراهی اجتماعی مربوط می شوند. سعدی در به-کارگیری مقوله دوراهی اجتماعی، سه دسته اصلی از افراد جامعه را مخاطب قرار داده است: طبقه حاکم، قدرتمندان مالی یا معنوی و افراد عادی جامعه؛ که با توجه به محتوای آموزه، نوع ارائه مستقیم یا غیرمستقیم و روش سعدی برای بیان آن، دسته بندی و تحلیل شد؛ یعنی سعدی علاوه بر افراد عادی جامعه، طبقه حاکم و صاحبان قدرت مالی و معنوی را خطاب قرار داده است و از آنان توقع دارد که با عملکرد مناسب و انتخاب عقلانی به نفع اجتماع بر سر دوراهی های اجتماعی، در تعیین سرنوشت جامع و بهره کل اجتماع از یک منفعت دسته جمعی درازمدت نقش خود را به خوبی ایفا کنند. سعدی به عنوان یک مصلح اجتماعی سنتی، برای اصلاح افراد جامعه تنها به نیروی کلام دسترسی داشته است و با توسل جستن به روش های متعدد و خطاب قرار دادن افراد گوناگون بدون آن که بدانند از نظریه های فردگرایانه ای هم چون دوراهی اجتماعی سود جسته است و این مسأله برای یک مصلح اجتماعی سنتی در چندین قرن قبل، بی سابقه بوده و شمه ای دیگر از نبوغ شیخ اجل

را نشان می‌دهد. این که سعدی به عنوان یک مصلح اجتماعی سنتی چنین دیدگاهی از تأثیر افراد صاحب قدرت در جامعه داشته است، بسیار حائز اهمیت است.

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

۱. آرگایل، مایکل. (۱۳۸۳). *روانشناسی سادی*. ترجمه: حمید طاهر نشاط دوست، مسعود گوهری، حسن چالاهنگ، فاطمه بهرامی، اصفهان: جهاد دانشگاهی واحد صنعتی اصفهان.
۲. احمدوند، محمد، شمعی، مهسا و معینی فرد، بهناز. (۱۳۹۷). «آموزه‌های فردی سبک زندگی: سبک زندگی از دیدگاه سعدی در گلستان». *نشریه رشد آموزش علوم اجتماعی*. (۷۷)، صص ۴۵-۴۱.
۳. احمدی، اسلام. (۱۳۸۷). *تربیت اجتماعی از دیدگاه سعدی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
۴. جوادی یگانه، محمدرضا و هاشمی، سید ضیاء. (۱۳۸۷). «نگاهی جدید به مناقشه فردگرایی و جمع‌گرایی در جامعه‌شناسی». *نشریه مطالعات جامعه‌شناختی*. (۳۳)، صص ۱۶۲-۱۳۱.
۵. حسینی، سعدالله. (۱۳۹۰). *نقش باورهای دینی در اصلاح فرد و جامعه*. تهران: موسسه بوستان کتاب.
۶. خطیبی، حسین. (۱۳۷۵). *فن نثر در ادب فارسی*. تهران: زوار.
۷. ذوالفقاری، حسن. (۱۳۹۶). *از گلستان من ببر ورقی هفت گفتار در آثار سعدی*. تهران: نشر خاموش.
۸. روشه، گی. (۱۳۹۴). *جامعه‌شناسی تالکوت تا پارسونز*. ترجمه: عبدالحسین نیک‌گهر. تهران: نشر نی.
۹. سعدی، مصلح‌الدین. (۱۳۷۴). *کلیات*. تصحیح محمدعلی فروغی. تهران: ققنوس.
۱۰. سعدی، مصلح‌الدین. (۱۳۷۳). *گلستان*. تصحیح و توضیح غلامحسین یوسفی. تهران: خوارزمی.
۱۱. سوپرات، من. (۱۳۸۴). *نگرش اجتماعی سعدی در گلستان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
۱۲. شریف چوهدری، محمد. (۱۳۷۵). «پندآموزی سعدی در تربیت دینی و ادب اجتماعی». *نشریه نامه پارسی*. (۲) صص ۵۵-۸۸.

۱۳. فریدمن، میلتن و فریدمن، رز. (۱۳۶۷). *آزادی انتخاب*. ترجمه: حسین حکیم‌زاده جهرمی. تهران: پارسا.
۱۴. فون هایک، فریدریش آگوست. (۱۳۹۴). *فردگرایی و نظم اقتصادی*. ترجمه: محسن رنجبر. تهران: مرکز.
۱۵. کتابی، احمد (۱۳۹۶). *سعدی و مسائل اجتماعی*. تهران: اطلاعات.
۱۶. کلنن، جیمز. (۱۳۷۷). *بنیادهای نظریه اجتماعی*. ترجمه: منوچهر صبوری کاشانی. تهران: نشر نی.
۱۷. محمدیان، عباس و رجیبی، مسلم. (۱۳۹۴). «پیوند عمیق گلستان سعدی با آموزه‌های اخلاقی- تربیتی». *مجموعه مقاله‌های دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی*. اردبیل: دانشگاه محقق اردبیلی (۷۶) صص ۴۷-۵۱.
۱۸. معبودی، زهرا. (۱۳۸۵). *جامعه‌شناسی در آثار سعدی*. تهران: تیرگان.
۱۹. میلانی، عباس و میرزاده مریم. (۱۳۹۹). *انسان‌گرایی در سعدی*. تهران: زمستان.
۲۰. وافی، زهره (۱۳۹۹). *بررسی آثار سعدی از منظر اجتماعی*. تهران: اروانه.

ب. منابع لاتین

1. Foddy, M. & M. Smithson & S. Schneider & M. Hogg (Eds.) (1999). *Resolving Social Dilemmas. Dynamic, Structural and Intergroup Aspects*. Philadelphia, PA.: Psychology Press.
2. Harsanyi, J. C. (1998) "Advances in Understanding Rational Behavior". In: Elster, J. (ed.) *Rational Choice*. Oxford: Basil Blackwell.
3. Kollock, P. (1998). "Social dilemmas: The anatomy of cooperation". *Annual Review of Sociology*. Vol: 24, Pp. 182-214.
4. Linderberg, S. (2002). "Social rationality and the new name of our section". *The Agora Online (Newsletter of Rationality and Society Section of the American Sociological Association and the Research Committee on Rational Choice of the International Sociological Association)*. Vol: 11, Issue: 1, Pp. 1-3.
5. Reber, S. (1995). *Social Dilemma*. In: *The Penguin Dictionary of Psychology*.
6. Simon, H. (1982). *Models of bounded rationality*. Cambridge: MIT Press.

7. Voss, T. (2001). "Is there an alternative to "rational choice"?. *The Agora Online (Newsletter of Rationality and Society Section of the American Sociological Association and the Research Committee on Rational Choice of the International Sociological Association)*. Vol: 9, Issue: 2, Pp. 1-2.

